

Bilinmeyen Yönleriyle Kafkasya Müslümanlarının Bakü'deki İlk Kongresi (28 Nisan-3 Mayıs 1917)

The First Congress of Caucasian Muslims in Baku With Its Unknown Aspects (April 28 –May 3 1917)

Serpil Sürmeli*

Özet

12 Mart İhtilâli'ni müteakip, Çarlık Rusyası'nın istibdat rejiminden kurtulan Rusya Müslümanları, bu hürriyet ortamından yararlanarak, kendilerini ilgilendiren millî, sosyal ve siyasi meselelerini çözmek üzere, kongreler toplama yoluna gittiler. Bu kongrelerden biri, Güney ve Kuzey Kafkasya Müslüman temsilcilerinin 28 Nisan 1917'de bir araya geldiği Bakü Kongresi'dir ve aşağıdaki çalışmanın da konusunu teşkil etmektedir. Kongre ile ilgili bilgiler, Yemen Vilâyeti Bacil kazası kaymakamına aittir. Osmanlı idarecilerinin Rusya'daki durumu öğrenmek, Kafkasya'da yaşayan Türk-İslâm ahaliyi örgütlemek ve Çarlık tahakkümünden kurtarmak üzere, Kafkasya'ya sedai ve komiteciler gönderdiği sırada Bacil Kaymakamı, böyle bir görev için başvurdu. Bacil Kaymakamı, Kafkasya'daki faaliyetlerini 20 Eylül 1917'de bir rapor halinde düzenledi. 28 Nisan 1917'de toplanan Bakü Kongresi'nde bulunan Bacil Kaymakamı, bu kongrede bir heyetin teşkil edilerek, gizli bir müşavere ve müzakere meclisinin oluşturulduğunu ve bu meclisin Güney ve Kuzey Kafkasya'nın Türkiye'ye iltihak edilmesine dair aldığı kararı, tarihe mal eden bir bilgi olarak ortaya koydu.

Anahtar Kelimeler: Güney ve Kuzey Kafkasya 1917, Bakü Kongresi Nisan 1917, I. Dünya Savaşı ve Kafkasya, Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikası 1914-1918

Abstract

Russia muslims freed from despotic regime of Tsarits Russia following the Revolution of March 12th. Also getting the benefit from this freedom circumstances, they started to organize congresses to find solutions to their national, social and political problems. One of these congresses is Baku Congress at which South and North Caucasian muslims representatives come together on April 28th, 1917, which is also the subject matter of this study. The information about the congress belongs to the Kaim-makam of Bacil town of the Yemen province. In order to learn the circumstances in Russia, to organize and to make Turkic-Muslim inhabitants in Caucasia free from Russian reign, and Ottoman administrators decided to send volunteers and commiteemen. The Kaim-makam of Bacil applied for such a duty. Bacil Kaim-makam prepared a report on September 20th, 1917 in which he narrated his activities. Bacil Kaim-makam, also wrote in his report as a historical document that a secret consultation and discussion assembly was formed by he most reliable characters participated in the congress from South and North Caucasia, and that they decided to annex South and North Caucasia to Turkey.

* Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü 25240/Erzurum

Key Words: *South and North Caucasia in 1917, Baku Congress in April 1917, First World War and Caucasia, Caucasian Policy of Ottoman State 1914-1918.*

Giriş

Rusya'da ortaya çıkan 27 Şubat/12 Mart 1917 İhtilâli'ni müteakip, Çarlık Rusya'sının uzun süreli istibdat rejiminden kurtulan Rusya Müslümanları, ülke dahilinde zaten var olan ve ihtilâlden sonra giderek genişleyen karışıklık ortamından büyük ölçüde yararlanmak imkânı buldular. Bu imkân onların o zamana kadar baskılanan siyasi faaliyetleriyle ilgiliydi ve yine bu ihtilâlle ortaya çıkan hürriyet ortamı, o zamana kadar dillerinde, gönüllerinde ve fikirlerinde her ne varsa, he-defleri ve amaçları her ne ise açıkça söylemek ve yapmak fırsatı sağladı.

Rusya'daki Müslümanların tam bir hürriyet havasına büründükleri ve uzun yıllar sabır ve ümitle kurmayı bekledikleri millî teşekküller işte bu sırada hayata geçti. Yine onlar, kendilerini ilgilendiren millî, medeni ve siyasi meselelerini çözmek üzere kongreler toplama yoluna gittiler.

Burada bahsedilecek konu, işte bu kongrelerden biri olan ve Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya Müslümanlarının Bakü'de bir araya geldikleri ilk kongresiyle ilgilidir.

Aşağıda verilecek bilgiler, konuyla doğrudan temas eden bir belgeye dayanmaktadır.

Belge bir rapor halinde düzenlenmiş olup, Bakü Kongresi bu raporun sadece bir kısmıdır. Yazan şahsın adı belli değildir. Ancak şahıs, raporda adını belirtmemekle birlikte, kendisinin Şirvan* Eyaleti ahalisinden olduğunu, Osmanlı Devleti himayesinde tahsil gördüğünü ve çeşitli hizmetlerde bulunduğunu, hâlihazırda Yemen Vilâyeti'nin Bacil* kazası kaymakamı olarak görev yaptığını, 1914 Ağustos'unda izinli olarak İstanbul'a gitmek üzere yola çıktığını ve Osmanlı Hükümeti'nin seferberlik emrini verdiği günlerde şehre geldiğini ifade etmektedir.

I. Dünya Savaşı'na girmek üzere hazırlıkların yapıldığı sırada, Osmanlı idarecilerinin o dönemdeki politikalarına da uygun olarak, Rusya'daki vaziyeti öğrenmek, Kafkasya'da yaşayan Türk-İslâm ahaliyi Çarlık tahakkümünden kurtarmak, buralarda bir örgütlenme ve duruma göre Ruslara karşı bir ayaklanma hareketi başlatmak üzere Kafkasya'ya fedailer ve komiteciler göndermeye karar verip, uygulamaya geçerken, Bacil Kaymakamı'nın da henüz geldiği İstanbul'da böyle bir göreve talip olduğu anlaşılmaktadır.

O sırada Kafkasya'ya gidecek gönüllü ve komitecilerin seçimi, tayini ve gönderilmesi işinden sorumlu Binbaşı Süleyman Askeri Bey'e** başvuran Bacil

* Şirvan: Kafkasya'nın doğusunda Kür Nehri ağzından Derbent'e kadar, Hazar Denizi kıyısında uzanan yöre. XVI.yüzyıl başlarında Safeviler tarafından ele geçirilinceye kadar bu yöre, Şirvanşah Hanlığı'na bağlıydı. Merkezi önce Şaberan daha sonra Kuba ve Şamahi oldu. Şirvan'ın Sünni Müslüman olan ahalisi, Şii Safevilere karşı zaman zaman ayaklanarak Osmanlı Devleti'ni yardıma çağırıldılar. Sonunda 1578'de Osmanlılar tarafından fethedilen Şirvan, merkezi Şamahi olmak üzere ondört sancağa ayrılan bir eyalet haline getirildi. 1607'de İran'daki Safevi hakimiyetine

Kaymakamı, çok istediği böyle bir göreve kabul edilmesini "Niyetimin pak ve saflığı hasebiyle Askeri Bey vuku'bulan müraca'atımı kabul buyurdu"¹ sözleriyle ifade etmekteydi.

Bacil Kaymakamı talip olduğu görevi aldıktan sonra, Kafkasya'ya gitmek üzere 12 Ağustos 1914'te İstanbul'dan bir Rus vapuruna binerek ayrılmış, 17 Eylül'de Batum'a, 18 Eylül'de Tiflis'e gelmişti².

18 Eylül 1914'ten, İstanbul'da döndüğü 14 Eylül 1917'ye kadar Kafkasya'da incelemelerini sürdüren Bacil Kaymakamı, burada kaldığı süre içinde, Rusya'nın ihtilâlden önceki ve sonraki durumunu, Kafkasya'da yaşayan Türk-İslâm ve diğer kavimlerin siyasi hedef ve amaçlarını, Osmanlı Devleti'nin burada nasıl bir politika izlemesi gerektiğini, şahsi görüş ve edindiği bilgilere dayanarak, 20 Eylül 1917'de düzenlediği raporunda kapsamlı bir şekilde ele almıştı.

Rapor okunduğunda, Bacil Kaymakamı'nın Kafkasya'da bulunduğu süre içinde pek çok olaya yakından tanık olduğu anlaşılmaktadır. Bizzat kendisinin de katıldığı Bakü Kongresi bu olaylardan biridir.

Bu kongre, Kuzey ve Güney Kafkasya Müslümanlarının millî, medeni ve siyasi meselelerini çözmek üzere 15/28 Mayıs 1917'de "Bakü Kurultayı" adı altında toplandı. Bacil Kaymakamı'nın "İşte bu mecliste, bu kurultayda hatta diyebi-

geçen yöre, XVIII.yy'da Rus saldırısına uğradı. Fakat 1724'te yeniden Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Ancak Avşarlı Nadir Şah döneminde tekrar İran'ın işgâline uğradı. Şah'ın ölümünden sonra İran hakimiyetinin burada tutunamaması, Şirvan'da birçok hanlıkların kurulmasına yol açtı. 1806'da Ruslar, Derbent ve Bakü'yü, 1820'de de Şirvan'ın geri kalan kesimlerini işgâl etti. 1859'da Şamahi'nin bir depremle harap olması üzerine yörenin merkezi Bakü oldu. 1918'de ise Şirvan bir süreliğine Türklerin eline geçti. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği idaresi kurulduktan sonra yöre için artık Şirvan adı kullanılmadı. 1930'larda eski Şirvan, merkezi Bakü ile birlikte Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir kısmını teşkil ederek, bu devletin sınırları içine dahil oldu. (Meydan Larousse, 11, İstanbul, 1990, s.794; W.Barthold, Şirvan, İslâm Ansiklopedisi, 11, MEB, İstanbul, 1979², s.571-573).

* Bacil: Bugün Yemen Arap Cumhuriyeti'nde Hudeyde'nin kuzeydoğusunda bulunan kent.

** Süleyman Askerî Bey, 1884'te Prizren'de doğdu. 14 Mart 1900'de Harp Okulu'na girdi ve 6 Aralık 1902'de Teğmen rütbesiyle, devam ettiği Harp Akademisi'nden de 5 Kasım 1905'te Mümtaz Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu ve III. Ordu emrine atandı. 22 Şubat 1908'de 89. Alay 1. Tabur ile Manastır Merkez Taburu Talim Öğretmenliği Muavinliği'ne tayin oldu. 4 Eylül 1909'da Kolağalığı'na/Kıdemli Yüzbaşı terfi etti ve aynı tarihte Bağdat Jandarma Teşkilatı'na, 22 Ağustos 1912'de Bingazi ve Havalisi Kumandanlığı Kurmay Başkanlığı'na 29 Ocak 1913'te geçici olarak 10. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atandı. 27 Ekim 1913'te Bağdat Jandarma Efradı Cedide Öğretmenliği'ne tayin edildi ve rütbesi Binbaşılığa yükseltildi. 30 Temmuz 1914'te İrade-i Seniye ile emekliliğe sevk edildi. Fakat beş ay sonra 13 Ocak 1914'te rütbesi Yarbaylığa terfi ettirilerek Basra Valiliği ve burada bulunan 38. Tümen Kumandanlığı'na, 2 Ocak 1915'te de Irak ve Havalisi Genel Kumandanlığı'na atandı. 20 Ocak 1915'te Birinci Rota Muharebesi'nde İngilizleri mağlup etti. 14 Nisan 1915'de Şuayyibe Muharebesi'ni kaybetti ve üzüntüsünden arabasında intihar etti. Basra Berzeye'de defnedildi. (Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.264; Harb Mecmuası, 9 Mayıs 1332, İstanbul, s.131).

1 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-3.

2 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-3, 5-4.

gost

Akademik
Bakış

129

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

lirim ki, o mahfil-i mukaddeste, Türklük ve Osmanlılık ve İslâmiyet ve Türkiye'nin bugünkü rical ve devleti dahi orada tecessüm etti" dediği bu kongrede beş mesele görüşüldü. Bunlardan birincisi hal-i hazırda karşı siyasi vaziyet, ikincisi millî teşkilat, üçüncüsü dinî idareler, medrese, din adamları ve vakıfların ıslahatı, dördüncüsü millî okullar, beşincisi ise maliye idi.³

Kongrede her meselenin görüşülmesi için birer şube teşkil edildi. Din adamlarının idaresiyle ilgili program, önceden Bacil Kaymakamı tarafından hazırlanmış olduğundan ikinci celsede hazırlanan program okundu. Bacil Kaymakamı, programın okunma akışı içinde din adamlarıyla ilgili konuya değinildiğinde şu açıklamayı yapmaktadır: "İdare-i ruhbaniyelerin tevhidî ve ba'dema bir din ve bir millet meyanında Sünnî ve şube reisi ruhbanileri müftî ve Şeyhü'l-islâm namlarıyla ayrı birer idare olmayıp, bir idare tahtında her iki mezheb ulemâsı müttefikân bulunacakları ve idare-i şer'îye namıyla benâm olacağı kaydı izah edilir edilmez azay-ı meclis sürekli alkışlarla müftî ve Şeyhü'l-islâm efendilerin kürsüde bulunmalarını talep etti"⁴.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, mezhep ayrılığını ortadan kaldırmak ve her iki mezhep alimlerinin birlikte bulunacakları bir şer'î idare altında toplamak fikri kongrede büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.

Bacil Kaymakamı talep üzerine kürsüye gelen müftî (Bacil Kaymakamı'nın kardeşi) ve şeyhü'l-islâmın burada çizdiği tabloya şöyle değinmektedir:

"Hemen her iki zat kürsüye çıkıp alkışlar arasında yekdiğerini derağuş edib birbirlerine sarılmış oldukları halde⁵ eşk-i riz olarak gayet masum ve fakat ruhani bir tablo ve levha şeklini aldılar. (Hemen fotoğrafları ahz edildi) Müftî Efendi ihtilâf ve tefrikanın bu ana kadar irâs ettiği zarar ve ziyânı ve ittifakın bahşedeceği semerât ve fevâidinden bahisle ve Kur'an-ı Kerim'den Enfal suresinin 60. ayet-i kerimesini kıra'at ve meal-i şerifini gayet vazih bir surette azay-ı meclise tefhim ve müdâfa'a-i şahsiye alâtının ihzarı ve cihada amade bulunması lüzumunu dermeyan etti. Peygamberimize behakk varis olmak için ulemanın bizzat kılıç kuşanıp, zerde* kesip, kalkan takarak muharebe meydanlarında, din ve millet uğrunda şüheda olmaları icab edeceğini söylemesi üzerine meclis alkışlarla yaşasın Türklük ve Türkiye sedasını bilâ ihtiyar ayyuka çıkardı. Hulâsa bu mahfilde galeyân-ı milliyle söylenen kelâm ve cümleleri ta'dâd ve tavsif tahriren gayr-ı mümkündür"⁶.

Mezhep ittifakının gerçekleşmesi münasebetiyle, Millî Komite'de, millî işler için sarfedilmek üzere 275.000 Ruble toplandı ve ittifakın olduğu gün 30 Nisan 1917 tarihinin de, kongrede millî bayram addedilip kutlanması kararlaştırıldı.

3 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-7.

4 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-7.

5 Vügar İmanov, Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin Temsili, Boğaziçi Üniv.Yayınevi, Ankara, 2003, s.67.

* Zerd/Zered: Halka halka örülmüş savaşı zırhı

6 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-7-5-8

Bacil Kaymakamı, böylece çok dehşetli bir düşmanlık şeklini almış olan mezhep ayrılığının tıpkı müstebid hükümet gibi durulduğunu ifade etmektedir. Kongrenin ikinci celsesinde, okullar meselesinin görüldüğünü belirten Bacil Kaymakamı, orta ve yüksekokulda öğretimin ana dili olan Türkçe ile okutulmasının ancak arzu eden milletlerin ilkokullarında iki sene kendi millî lisanlarıyla okuttuktan sonra, Türkçe okutulmasına karar verildiğini kaydetmektedir. Şive konusunda biraz tartışmanın olduğunu ifade eden Bacil Kaymakamı Kinyas/Knez Kaplanov'un* izahı üzerine, Osmanlı şivesinin kabul edildiğini fakat Çerkesleri temsil eden Harun Efendi'nin, Çerkes Okullarında Türkçe değil, Çerkesçe okutulması taraftarı olduğunu belirtmektedir⁷.

Üçüncü celsede görüşülen mesele ise siyasi vaziyetti. Genceli Nesib Bey** Kafkasya'da mevcut her milletin kendine mahsus muhtariyet istemesi gerektiğini ve kendisi de bir Azerbaycan Türk'ü olduğundan, Azerbaycan Türk muhtariyeti talebinde bulundu. Bundan sonra kürsüye gelen Mehmed Emin Resulzâde* aynı fikirde olarak ve adem-i merkezîyet kelimesini de cümlesine ekleyerek geniş bir izahat yaptı. Resulzâde Kafkasya'da mevcut Türk, Lezgi, Çeçen, Asetin, İnguş, Kabardin ve Çerkeslerin ayrı ayrı muhtariyet talep etmeleri gerektiğini söyledi. Dağıstanlı ve Lezgi olan Haydar Bammatov* ise Kafkasya Muhtariyeti görüşünü ortaya koydu⁸.

* Reşidhan Kaplanov (1883-1937) XX.yüzyılın önemli siyaset ve devlet adamı. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim gördü. İki-üç sene kadar İstanbul'da bulunarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir mensubu oldu. 1917'de Kuzey Kafkas Dağları Birliği Başkan Yardımcısı 1918'de kurulan Kuzey Kafkas Demokratik Cumhuriyeti'nde İçişleri Bakanı olarak görev aldı. 1919'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İçişleri ve Maliye Bakanlığı görevlerinde bulundu. Ayrıca bu ülkenin anayasasının hazırlanmasında büyük rol oynadı ve Bakü Üniversitesi'nde çalıştı. 1920'de tutuklandıysa da kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Sovyet Hükümeti tarafından 1937'de tutuklanarak kurşuna dizildi. (www.kumuklar-kumuk-bekler-beyleyler, www.biyografi.net.Raşidhan Kaplanov, ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-8).

7 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-8.

** Nesib Bey Yusufbeyli (1881-1920) Gence'de doğdu. Odessa'da Hukuk eğitimi gördü. Öğrencilik yıllarından itibaren Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine katıldı. Okulun 1907'de kapatılması üzerine Kırım'a giderek, İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman Gazetesi'nde makaleler yazmaya başladı. İsmail Bey'in kızıyla evlenerek damadı oldu. Bir süre sonra Gence'ye geldi ve 1917'de Türk Adem-i Merkezîyet Partisi'ni kurdu. Aynı yıl partisi Müsavat Partisi ile birleşti. Siyasi mücadelesinde Kafkasya Seym'inde, Azerbaycan Temsilciliği ve Transkafkasya Federasyonu'nda Eğitim Bakanlığı yaptı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde iki kez hükümet başkanlığı, üç hükümette de çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu. Azerbaycan'ın işgâlini müteakip 1920 yılı Mayıs'ının ilk günlerinde Yevlak bölgesinde şehit edildi. (www.msxslabs.org.Azeri Türkçesi Edebiyatı.Azerbaycan Edebiyatı; Haluk Çay "Azerbaycan Dosyası", Tercüman, 6 Nisan 1988).

Ankara'da kurulan Azerbaycan Kültür Derneği fahri başkanlığına getirildi. 1 Nisan 1952'de Azerbaycan adlı dergiyi çıkarmaya başladı.

Türk Dünyasının önde gelen fikir ve siyaset adamları arasında önemli bir yer alan Mehmed Emin Resulzâde, 6 Mart 1955'de Ankara'da vefat etti. (Yavuz Akpınar, Resulzâde Mehmed Emin, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 35, 2008, s.2-4; İhsan İlgar, Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s.XXX; Haluk Çay, "Azerbaycan Dosyası", Tercüman, 6 Nisan 1988).

gost

Akademik
Bakış

131

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

Haydar Bammatov'un bu görüşüne Derbentli İbrahim Haydarov** da katıldı. Birçok tartışma ve konuşmalardan sonra kürsüye gelen Kınıyaz Reşidhan Kaplanov, her iki tarafın görüşünün de noksan ve mahzurlarını izah ederek, Kafkasya İslamlarının birbirlerinden ayrılmalarının birçok kötü sonuçlar doğuracağını ve Kafkasya'da yaşayan mevcut İslâm nüfusunun % 80'i Türk olmasına rağmen, topografyaca kendini müdâfaa edecek tabii bir konum ve sınıra sahip olmadığını belirtti.

Kaplanov konuşmasına şöyle devam etti: "Şimal-i Kafkasya'da Dağıstanlılar ve diğer milletler nüfusça az muhtelif akvamdan ibaret ise de, topografyaları ve bahusus hudud-ı şimaliyeleri müdâfa'aya gayet elverişli olduğundan her iki ciheti gözeterek, Şimali ve Cenubi Kafkasya İslamları, Kafkasya muhtariyeti namıyla bir muhtariyet teşkil edebilirse, atiyen Kazan'ı ve Türkistan'ı ve Kırgızları dahi ahirin tasallut ve tahakkümünden dahi tahlis edebilir. Zaten Kafkasya'nın o şahika-i cibali Türk hakimiyeti ve Türklük için elzemdir. Bina'enâleyh Kafkasya muhtariyeti taleb edelim"⁹. Kaplanov'un bu konuşmasından sonra, muhtariyet kararının kongrece kabul edildiğini belirten Bacil Kaymakamı, bu konuya ilişkin

* Haydar Bammatov/Bammat (1890-1965) Dağıstan'ın Demirhan Şura bölgesinde doğdu. Yüksek öğrenimini hukuk alanında yaparak, 1912'de Petersburg Üniversitesi'nden mezun oldu ve doktoraasını da bu üniversitede yaptı. Bu sırada Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti bağımsızlık hareketlerinde önemli rol oynadı. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı oldu. Mart 1918'de Türkiye ile Kuzey Kafkasya arasında Trabzon'da yapılacak barış konferansına katılmak üzere Türkiye'ye geldi. Azerbaycan-Kuzey Kafkasya Bağımsızlık Komitesi Başkanı iken ard arda gelen Rus işgâlleri sonunda 1921'de geri çekilen askeri birliklerle beraber Türkiye'ye sığındı. Trabzon'da kısa bir süre kalıp evlendikten sonra Paris'e yerleşti. Burada Caucasus adlı altı dilde sürekli, bazen de Türkçe olmak üzere yedi dilde yayımladığı dergisiyle bağımsızlık hareketini sürdürdü. Devlet adamlığını ve çalışmalarını takdir eden Afganistan Kralı Nadir Şah, 1925'de kendisini Afgan vatandaşlığına geçirdi. 1929'da Kafkasya ve Rus İhtilâli'ni konu alan *Le Caucase et la Révolution Russe* adlı eseri yayımlandı. Bazı yazılarında Georges Rivoire takma adını kullandı. II. Dünya Savaşı sırasında siyasi hayattan çekildi. İslâmiyet ve İslâm Dünyası ile ilgili eserler kaleme aldı. Bu arada Afganistan'ın İsviçre Maslahatgüzarı olarak görev yaptı. 31 Mart 1965'te Paris'te vefat etti ve buradaki Bobigny Müslüman mezarlığına gömüldü. (Ekmeleddin, İhsanoğlu, Bammat, Haydar, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 5, İstanbul, 1992, s.48-49)

8 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-8-5-9.

** İbrahim Haydarov, Dağıstan mebusu. Türkiye ile Transkafkasya Hükümeti arasında Trabzon'da toplanan barış konferansına (14 Mart-14 Nisan 1918) Transkafkasya Hükümeti adına katılan 11 murahhas üyeden biriydi. Konferanstan bir gün önce 13 Mart'ta Azerbaycan Temsilcisi Mir Yakup Mehdiyev, Dağıstan aşrafından ve Şeyh Şamil'in ahfadından Mustafa Bey ile, Türk Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey arasında yapılan gizli toplantıda, hangi partiden olursa olsun bütün Kafkasya Müslümanlarının Türk Ordusu'nun Kafkasya'ya girmesini umut ettiklerini ve beklediklerini belirten görüşlerini ilettiler. Türkiye'nin Kafkasya politikasına Azerbaycan temsilcileriyle birlikte destek veren Dağıstan temsilcileri arasında yer aldı. Transkafkasya Seymi'nin 22 Nisan 1918'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, 26 Nisan 1918'de kurulan yeni hükümetle Devlet Kontrolörü olarak görev aldı. (ATASE Arşivi, K.2943, D.4152, F.2-7; Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, New York 1951, s.93, 107; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.468-469; Richard G.Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley and Los Angeles, 1967, s.168).

9 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-9.

Gör

Akademik
Bakış

132
Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

şunları yazmaktadır:

* Mehmed Emin Resulzâde (1884-1955) Bakü yakınlarında Navhanı köyünde dünyaya geldi. Rus-Tatar mektebinde okuduktan sonra bir müddet Bakü Teknik Okulu'na devam etti. 1902'de Rus sömürge yönetimine karşı mücadele etmek için Müslüman Gençlik Teşkilatı adıyla gizli bir cemiyet kurdu. 1904 yılı sonlarına doğru arkadaşları Mir Hasan Mevsimov, M.Hasan Hacinski ile birlikte bu cemiyeti Rus Sosyal Demokrat Fehle Partisi'nin Bakü Komitesi içerisinde yer alan Müslüman Sosyal Demokrat Himmet Teşkilatı'na dönüştürdü. İş hayatına Bakü'de Rusça yayınlanan Kaspî Gazetesi'nde müretteplik yaparak başladı, daha sonra gazetecilik asıl mesleği oldu. Bu yıllarda amcasının oğlu vasıtasıyla Stalin ile tanıştı, birlikte bazı faaliyetlere girişti ve Stalin'i birkaç kez ölümden kurtardı. Azerbaycan'ın ve diğer esir halkların Rusya içinde muhtariyet kazanması fikrini benimsedi.

Rus Başbakanı Stolipin'in Duma'yı dağıtıp, Çarlığı yeniden despot bir yönetime sürüklemesinin ardından birçok teşkilat gibi Himmet teşkilatının da kapatılmasıyla, Rus polisinden kurtulmak için, İran Meşrutiyet hareketini izlemek üzere İran'a gitti. 1910'da İran Demokrat Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Ancak Rusya'nın bu hareketi kanlı bir şekilde bastırmasıyla 1911 Mayıs'ında İran'dan sınır dışı edildi. Bu sırada Azerbaycan siyasi tarihinde önemli rol oynayacak olan ve kendisinin de haberdar olduğu Müsavat Partisi 1911'de Azerbaycan'da kalan arkadaşları tarafından kuruldu.

İran'dan sınır dışı edildiğinde Tahran'daki mücadele arkadaşı Seyit Hasan Tağızâde ile birlikte İstanbul'a geldi. Burada tanıştığı bazı aydınlardan özellikle Ziya Gökalp'ten bir hayli etkilendi. 1913'te Romanov Hanedanı'nın 300. yılı dolayısıyla çıkarılan genel aften yararlanarak Bakü'ye döndü. Milli istiklâl yolunda faaliyetlerine devam etti. 1917 Nisan'ında Bakü'de toplanan Kafkasya Müslümanları Kurultayı ve 1917 Mayıs'ında Moskova'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları Şurası'na katıldı. Faaliyetleri nedeniyle hapse atıldıysa da Bolşevik İhtilâli ile hapisten kurtuldu. Nesib Bey Yusufbeyli'nin Türk Adem-i Merkezîyet Partisi ile Müsavat Partisi'nin birleşmesinde rol oynadı ve bunun sağlandığı kurultayda parti başkanlığına getirildi. Bolşevik İhtilâli'nden sonra oluşturulan Transkafkasya Hükümeti'nin dağılmasıyla Azerbaycan temsilcilerinin oluşturduğu Millî Şura Başkanlığı'na getirildi ve Şura'nın 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilân etmesiyle devlet başkanlığına seçildi. Bu sırada Kafkasya meselelerini görüşmek üzere, Azerbaycan'ı temsilen Haziran 1918'de İstanbul'a geldi. Bakü'nün işgâlden kurtarılması için teşebbüslerde bulundu. Türk Ordusu ve Azerbaycan gönüllülerinin 15 Eylül 1918'de şehri işgâlcilerden kurtarmasıyla Bakü'ye gelerek, devlet başkanlığı görevine devam etti.

27 Nisan 1920'de Bolşeviklerin Bakü'yü ele geçirmesiyle tutuklandı. O sırada Bakü'ye gelen Stalin'in yardımıyla hapisten kurtuldu ve Moskova'ya götürüldü. Stalin'in tekliflerine rağmen, Bolşeviklerle işbirliği anlamına gelecek her türlü faaliyetlerden uzak durdu, sadece Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde Türkçe ve Farsça dersleri vermeyi kabul etti. Bakü'de yeraltı faaliyetlerini sürdüren Müsavat Partisi'nin kararı uyarınca ki, bu partinin 1919'da toplanan İkinci kongresinde yeniden seçilen başkanı olarak, ilmi araştırmalar yapma bahanesiyle 1922 başlarında Petersburg'a gitti. Buradan Finlandiya'ya kaçtı. Sonra Fransa'ya ve buradan 1922 yazında İstanbul'a geldi. Ertesi yıl yeni Kafkasya Dergisi'ni çıkarmaya başladı. İran ve Sovyet Hükümetlerini hedef alan sert yazılarıyla dikkat çekti. Sovyetlerin baskısıyla Yeni Kafkasya Dergisi 1 Ekim 1927'de kapatıldı. Ancak İstanbul'da yayımlanan bazı gazetelerde sert yazılarına devam edince, yine Sovyet baskısı sonucu 1928'de İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. Avrupa'ya geçerek, çeşitli ülkelerde Azerbaycan davasını dünyaya açıklamaya devam etti.

1934'te Brüksel'de, Millî Gürcistan ve Kuzey Kafkasya devlet başkanlarıyla Kafkasya Konfederasyonu'nu kurdu. 1936'da Polonya'ya gelerek, buraya çağırdığı Müsavat Partisi mensuplarıyla partinin yeni programını kabul etti. Polonya'nın Ruslar tarafından işgâli üzerine Berlin'e geldi. Almanlarla Azerbaycan'ın geleceği üzerinde görüşmelerde bulundu. Ancak Nazilerin Azerbaycan'ın haklarını tanıma ve istiklalini kabul etme niyetinde olmadıklarını anlayınca Almanya'dan ayrıldı ve Bükreş'e geldi. 1944'te Bolşeviklerin Bükreş'e girmesi üzerine, Almanya'ya sığınmak zorunda kaldı. 1947 Eylül'ünde Türkiye'ye gelerek, Ankara'ya yerleşti. Önce Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü'nde sonra Millî Kütüphane'de memur olarak çalıştı. 1949'da

Gos

Akademik
Bakış

133

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

"Mamafih işbu muhtariyet kararı ve muhtariyet sözleri sırf hükümetine ve mile-i saireye karşı söylenmiştir. Vâlâ Kafkasya ahâli-i islâmiyesinin % 97'si, Kafkasya'nın doğrudan doğruya Osmanlı ve Türkiye Hükümeti'ne ilhakı taraftardır ve her seniye bu hale intizar etmektedirler ve bu husus için birçok nezirler ve kurbanlar va'adedildiği gibi, bu muharebe esnasında vefat eden kimseler oldukları zaman akâribine ettikleri vasiyet "Kırmızı feslileri görmeden ölüyorum. Enver Paşa'nın ziyaretine nail olmadan ve onun kumandası tahtında askerlik yapmadan gidiyorum. O kırmızı fesliler buraya geldikten sonra, onların en eski çizmesini de olsa benim kabrim üzerine koyun ki, ruhum şâd olsun" yollu vasiyetler Kafkasya İslâmlarının, efkâr-ı 'umumiye ve ahvâl-i ruhiyesinin ne derecede olduğunu pek parlak bir surette göstermektedir. Bu üç sene zarfında vuku'bulan tevellüdâtan % 35-40'ı, Enver ismiyle tevsim edilmesi ise ayrıca câlib-i nazar-ı dikkat olsa gerektir"¹⁰.

Bacil Kaymakamı üçüncü celse bittikten sonra Bakü mebusu olan ve Tiflis Hususi Komitesi'nde (Osobyi Zakavkazskii Komitet)* demiryolları, telefon, telgraf ve posta nezaretiyle görevli Mehmed Yusuf Caferov'un* görev yeri olan Tiflis'e dönmesi gerektiği için, onun da kendi idealini kongrede bulunan temsilcilere kısaca şöyle açıkladığını ifade etmektedir:

"Hazerât!

"Mebusunuz olan hakir evvelâ bir Türk sonra İslâmım. Taç ve tahttan kovulmuş olan Nikola'nın** istibdadının en dehşetli dakikalarında bile hakir, bu fikri beslemiş ve o suretle hareket etmiştir. Kadetlere*** karşı, mücadele-i lisaniyede bulunmuşum ve bulunuyorum. Bugün bu mecliste 'umum 'azânın benim fikrimde, benim idealimde görmeye kesb-i iftihar ediyorum. Bâdemâ elbirliğiyle Türklük ve İslâmiyet için var kuvvetimizle çalışalım ve ben bu uğurda, fedâyı can edeceğimi namusum üzerine size söz vererek ve müzaheretinize güvenerek elveda diyorum (sürekli alkışlar)"¹¹

10 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-9, 5-10.

* 1917 Mart İhtilâlini müteakip, Rusya'da Çarlık idaresinin yerine geçmek üzere geçici hükümet tarafından özel bir Transkafkasya Komitesi (Ozakom) teşkil edildi. Bu komite Petrograd'daki mebuslardan dört ana milleti temsil etmekteydi. (Wladimir Woytinski, La Démocratique Géorgienne, Paris, 1921, s.113; Mehmed Emin Resulzâde, Azerbaycan Cumhuriyeti, Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti, İstanbul, 1339-1341, s.44).

* Mehmed Yusuf Caferov, Bakü mebusu, 1917 Mart İhtilâli'nden sonra, Tiflis'te kurulan Özel Transkafkasya Komitesi'nde görevli beş komiserden biriydi. Kasım 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilâli'nden sonra 28 Kasım 1917'de teşkil edilen Transkafkasya Komiserliği'nde ise Ticaret ve Sanayi Komiseri olarak görev aldı. (Tanin, 8 Mart 1334/1918, No:3319; Dokumenti i Materyali Po Vneşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, No:6; Hovannisian, Armenia on the Road to Independence 1918, s.107, 208n.6)

** Son Rus Çarı II. Nikolay Aleksandroviç Romanov.

*** Rusça adı Konstitusionno Demokratiçeskaya Partiya'dır. Çarlık Rusyası'nda liberal bir siyasi parti olup, partinin Rusça isminin kısaltılmasından dolayı (K-D) Kadetler olarak anılırdı. Ekim 1905 tarihli Çarlık bildirisiyle örgütlenen partinin kurucusu ve varlığı süresince tek lideri Pavel Nikolaeviç

Kongrenin dördüncü ve beşinci celselerinde, millî teşkilat ve maliye meseleleri görüşüldü. Bu konuda Bacil Kaymakamı, alınan kararların tafsilatının gazetelerde yer aldığını, icap ederse izahının şifahen arzolunacağını, bu yüzden vazgeçtiğini belirtmektedir.

Bacil Kaymakamı kongrenin altıncı celsesinde, arazi ve amele meselelerinin görüşüldüğü fakat bu meselenin Meclis-i Müessesân toplanana kadar ertelenmesinin kararlaştırıldığını, daha sonra Kadetlere karşı İslâmın ve meclisin vaziyeti hakkında başkanlıktan izahat yapılmasının istendiği ve bu istek üzerine kongreye başkanlık eden Ali Merdan Topçubaşov'un şöyle bir konuşma yaptığını ifade etmektedir:

"Hazerât!

"Bu hususta ben deniz reyimi beyan edeceğim. Kadetler bâhusus Milyukovlar** ve taraftarânı küstahlıkta Deli Petro'ya rahmet okuturcasına son derece ileriye varıp, Boğazları ve İstanbul'u almak ve Ayasofya kubbesinin üzerindeki ay yıldızı indirip ma'âzâllah haç asmak gibi edepsiz bir fikirde bulunuyorlar.

"Efendiler!

"Boğazlar ve İstanbul Koca Fatih'in, o Sultan Mehmed'in, biz Türklere ve İslâmlara bıraktığı bir yadigâr-ı millidir. O yadigâra hangi el uzanırsa, bizler onu lânetlerle karışılarak kanımızın son damlasına kadar o yadigârı muhafazaya çalışacağız"¹².

Bacil Kaymakamı, Topçubaşov'un, bu konuşmasından sonra, sürekli alışlarla Kadetlere karşı olan vaziyetin belli olduğunu ve görüşülecek meseleler sona erdiğinden kongrenin kapandığını ayrıca müfti ve Şeyhü'l-İslâmın kongrede alınan kararları İslâm ahaliye bildirmek üzere, Güney Kafkasya'yı dolaşmaya

Milyukov'dur. Meşrutiyetten yana olan bu parti doğrudan ve eşit genel oyla seçilmiş bir Duma'ya karşı sorumlu bir hükümetin kurulmasını savunmaktaydı. Şubat/Mart 1917 İhtilâli'nde tutucuların bir kısmıyla birleştiler, savaşın zafer elde edilinceye kadar sürdürülmesinden ve özel mülikiyetin korunmasından yana tavır aldılar. Ekim/Kasım 1917 İhtilâli'nden sonra Halk Komiserleri Konseyi'nin bir kararnameyle Aralık 1917'de yasadışı ilân edildiler. (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, XII, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s.6159; www.vikipedi.Kadetler)

11 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-10.

* Ali Merdan Topçubaşı (1862-1934) Tiflis'te doğdu. Petersburg Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1894'te Bakü'ye gelerek Kaspi Gazetesi'nin redaktörlüğünü yaptı. Ahmed Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzâde ile birlikte Hayat Gazetesi'ni yayınladı. Rusya Duması'na Bakü mebusu seçildi. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden biri olarak; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin baş murahhas üyesi olarak Azerbaycan'ın dünya devletleri tarafından tanınmasını sağladı. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin başkanı seçildi. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgali sırasında görevli bulunduğu Paris'te olduğundan ülkesine dönmedi. Ölünceye kadar Azerbaycan'ın tekrar bağımsızlığa kavuşması mücadelesini sürdürdü. 5 Kasım 1934'te Saint Cloud'da vefat etti. (İlgar, Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi, s.XXXI; www.msxslabs.org. Azeri Türkçesi Edebiyatı. Azerbaycan Edebiyatı)

** Pavel Nikolaevič Milyukov, Kadet Partisi'nin kurucusu. I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un Ruslar tarafından alınmasının sadık bir destekleyicisiydi. (www.wikipedia.Pavel Milyukov).

12 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-10, 5-11; Topçubaşı'nın bu kongrede aynı mealde konuşması için bkz. Haluk Çay, "Azerbaycan Dosyası", Tercüman, 7 Nisan 1988.

gost

Akademik
Bakış

135

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

memur edildiğini, bu meselenin kendisinin teklifi üzerine kabul edilerek, kendisi de dahil olduğu halde Derbent, Kuba, Şamahı merkezlerinin dolaşılıp icap eden tebligât ve talimatların verildiğini belirtmektedir.

Ayrıca Bacil Kaymakamı raporunda kongreye gelmiş olan Güney ve Kuzey Kafkasya'nın en güvenilir siyasi simalarından bir heyet teşkil edilerek' gizli bir "müşavere" ve "müzakere" meclisi oluşturulduğunu, üç gün devam eden görüşmeler sonunda aşağıdaki kararların alındığını açıklamaktadır:

"1-Şimâl ve Cenubi Kafkasya'nın Türkiye Hükümeti'ne iltihakı.

2- Bu ana kadar vuku'bulan ufak ufak teşkilatın büyütülmesi ve çoğaltılması

3-Kafkasya İslâmlarının her nevi' silahla teçhiz edilmesi

4-Türkiye Hükümeti ile daima muhaberede bulunmak üzere, Kafkasya dağlarının en muhtefi bir noktasında telsiz-telgraf tesisi.

5-Teşkilatın umum Kafkasya İslâmlarına teşmil ve tekmili zımnında miktâr-ı kâfi para celb edilmeli.

6-Vaki' olacak inkılâb ve harekâtın tevhide zımnında iki üç erkân-ı harbin ve kırk elli zabitin ve miktar-ı kâfi çavuşun Kafkasya'ya Türkiye'den i'zâm edilmesi.

7-Yolların ve köprülerin tahribi için mevadd-ı infilâkiye ve üç dört mitralyöz gönderilmesi.

8-Bu işlerin gayet hafi bir surette ve ancak Enver ve Talât Paşalar hazerâtının ma'lûmatı tahtında icra edilmesi.

9-Kafkasya'ya gönderilecek adamların komitemizce müretteb parola ile gelmeleri ve aksi halde sözlerine i'timad edilmemesi.

10-Komitemiz azây-ı fa'alesinin esamisi gayr-ı mutemed kimselere işa'a olunması.

11-Kafkasya'nın inkılâbından evvel ve sonra ahvaline celb olub tamamen vakıf ve köylülere varıncaya kadar, ahval-i ruhiyelerine aşına olduğu gibi, teşkilat ve kurltay vesaireyi dahi tamamen icra ve tertib ettiğinden mumaileyhin tarafımızdan vekâleten Dersa'adet'e gönderilmesi".

Bacil Kaymakamı "İşte bâlâda ma'ruz mevad ve metalibin arz-ı ifası zımnında ve daha ne gibi Kafkasya hakkında tertib ve müzakere ve müşavere edilecek mesâil varsa kâfesinin hal ve ifâsı hususu bendelerinin buraya avdet etmesi karargir oldu"¹³ demektedir.

Görüldüğü üzere Güney ve Kuzey Kafkasya Müslümanlarının "Bakü Kurltayı" adıyla ilk defa bir araya geldikleri bu kongreye ilgili¹⁴ Bacil Kaymakamı'na

* Bacil Kaymakamı bu heyette yer alan kişilerin isimlerini bazı düşüncelerden dolayı yazmayıp, ait olduğu makam tarafından sorulduğunda şifahen ve icap ederse yazılı olarak arz olunacağını ifade etmektedir. (ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5).

13 ATASE Arşivi, K.1857, D.428, F.5-11-5-12-5-13.

14 Resulzâde, Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü, s.38; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı

ait yukarıdaki rapor, millî, medeni ve siyasi meselelerin tartışma ve konuşmalarına ve birtakım önemli kararların ayrıntısına¹⁵ yer vermekle birlikte, bu raporun dikkate değer noktası kongreye gelen Güney ve Kuzey Kafkasya'nın en güvenilir siyasi simalarından bir heyet teşkil edilerek, gizli bir müşavere ve müzakere meclisinin oluşturulup, yukarıda bahsi geçen kararların alındığına dair verdiği bilgidir. Gerek kongrede yapılan konuşmalarda, gerekse gizli olarak oluşturulan mecliste alınan kararlar, Türkiye'ye duyulan özlemi ve siyasi anlamda beklenen yakınlığın derecesinin ne olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu durum Brest Litovsk Antlaşması'ndan sonra Türk-Kafkas siyasi ve askeri gelişmeleri incelendiğinde yine açıkça görülecek ve Kafkaslarda Türkiye'ye duyulan özlem kısa süreli de olsa giderilecektir.

Kaynaklar

ATASE Arşivi

AKPINAR, Yavuz, Resulzâde, Mehmed Emin, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, İstanbul, 2008.

BALA, M.Mirza, Azerbaycan Hareketi, *Millî Azerbaycan "Müsavet" Halk Fırkası Tarihi*, 1938.

-----, "Rusya İhtilâli'nde Türkler", *Dergi Münih* 3/10 (1957).

BARTHOLD, W., Şirvan, *İslâm Ansiklopedisi*, 11, MEB, İstanbul, 1979².

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi III/4, *1914-1918 Genel Savaşı ve Savaşın Sonu*, TTKB, Ankara, 1983.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, XII, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.

ÇAY, Haluk, "Azerbaycan Dosyası", *Tercüman* 6-7 Nisan 1988.

Dokumenti i Materyali Po Vneşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919.

HABLEMİTOĞLU, Necip, *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

Harp Mecmuası, 9 Mayıs 1332, İstanbul.

Hovannisian, Richard G, Armenia on the Road to Independence 1918, Berkeley and Los Angeles, 1967.

Tarihi, III/4, 1914-1918 Genel Savaşı ve Savaşın Sonu, TTKB, Ankara, 1983, s.289-290; İlgar, Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi, s.VIII-IX; Hovannisian, Armenia on the Road to Independence 1918, s.72-73; Kazemzâdeh, The Struggle for Transcaucasia, s.51-52; Mehmedzâde Mirza Bala, Milli Azerbaycan Hareketi, Milli Azerbaycan, "Müsavet" Halk Fırkası Tarihi, 1938, s.79-83; Mirza Bala, "Rusya İhtilâlinde Türkler, *Dergi Münih* 3/10 (1957), s.10; Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s.158-159.

15 Vügar İmanov, Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934). Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili adlı eserinde Bakü Kongresi'nde ele alınan meseleler, görüşler ve alınan kararlar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. (İmanov, Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934), Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili, s.64-68).

gost

Akademik
Bakış

137

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

- ILGAR, İhsan, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Bammat, Haydar, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, 1992.
- İMANOV, Vügar, Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934), *Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2003.
- KAZEMZADEH, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia*, New York, 1951.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990.
- Meydan Larousse*, 11, İstanbul, 1990.
- RESULZÂDE Mehmed Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti, İstanbul, 1339-1341.
- WOYTINSKÍ, Vladimir, *La Démocratique Géorgienne*, Paris, 1921.
- Tanin
- www.biyografi.net. Raşidhan Kaplanov
- www.kumuklar-kumuk-bekler-beyler
- www.msxlab.org. Azeri Türkçesi Edebiyatı. Azerbaycan Edebiyatı
- www.vikipedi.kadetler
- www.vikipedi.pavelmilyukov

gost

Akademik
Bakış

138

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011